

DELALETÊN RENGAN DI HELBESTÊN MUEYED TEYIB DE (INDICATIONS OF COLORS IN MOYAD TAYEB'S POEMS)

Biryar KAMAL OMAR*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolîni
Received // Hatîn: 18.03.2022
Accepted // Pejirandin: 11.04.2022
Published // Weşandin: 30.14.2022
Pages // Rûpel: 44-63
DOI: 10.55106/kurdiname.1089931

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0). <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atîf: Kamal Omar, Biryar (2022). Delaletên Rengan Di Helbestên Mueyed Teyib De, *Kurdiname*, no. 6, p.44-63

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakekan va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Ev lêkolîn, lê dixebite ku mijara delaletên rengan a di helbestên Mueyed Teyib de destnîşan bike û çawanîya bikaranîn û serederiya helbestvanî ya digel vê diyardeyê ya helbestê de, diyar bike.

Reng alavekî girîng e di pêkhatina têksten edebî de ku ev yek bihayekî estetîkî û hunereke bilind dide tekstê. Ji ber vê yekê jî helbestvanan girîngî bi vê diyardeyê daye. Çûnkî reng baştirîn alav e ku helbestvan dikarin bi rêya wê hestên xwe yê edebî derbibirin. Her wisa reng wêneyê edebî pêk tîne û raman, delalet û sembolên weke derûnî, ramiyari, civakî, olî, xewn û xeyal û hunerî jê dirûst dibin.

Babeta rengan girîngiya xwe heye, çimkî rengan di hemû biwarên jiyanê de cihekî berbiçav wergirtiye. Ji ber vê girîngiya wan, me xwest ku vê lêkolînê pêk bînin. Ji bilî destpêk û encamê, ev lêkolîn jî du pişkan pêk tê, ku navê wê "Delaletên Rengan di Helbestên Mueyed Teyib de" ye. Pişka lêkolînê ya yekê hatiye terxankirin jî bo çarçoveya teorîk a rengan. Me di vê pişkê de bi awayekî teorîk, bala xwe daye wesf û pênaseya têgeha rengan; têgeha rengan a jî layê edebî, psikolojîk, olî, civakî û çanda gelan ve, delalet û ramana rengan a di çanda kurdan de û têkiliya rengan û helbestê, –ku ev yek dibe rêyek jî bo rexnegiran da ku bikaribin nêzî wateya mijarên naveroka teksta xwe bibin–. Her wiha pişka duyê jî ji bo pratîzekirina analîzên me yê li ser çend helbestên hewcedar ên Mueyed Teyib hatiye terxankirin. Me ew helbestên hewcedar, li gorî delalet û teoriyên derbarê rengan de şîrove kirine.

Di encamê de diyar dibe ku reng ne bi tenê hinek pêl û lerizînen ronahiyê ne. Lê jê wêdetir, ciwantirîn û balkêştirîn diyardeyên xwezayê ne û hindêk nihênî ne ji nihênîyên ciwanîya gerdûnê. Bi dirêjahiya mêjûyê rengan girîngiyeke mezin li xwe girtiye û ev jî bûye eger ku li gorî kes, bawerî, olî û çanda gelên cuda ve, amajeyê bi gelek delalet û sembolan bikin. Her wisa helbestvan Mueyed Teyib mîna gelek helbestvanan hêza reng bi kar anîye û reng kiriye alavek jî bo derbirîna hizr û bîrên xwe yê civakî, neteweyî, olî, derûnî, felsefî û hestên xwe yê takekesî. Digel vê da ku bikaribe wêneyekî helbestê yê ciwan û bilind ji rengan dirust bike û bi rêka vê diyardeyê nameya xwe ya felsefî û ruhî bigihîne serî li rengan daye.

Peyvên Sereke: Reng, Delalet, Mueyed Teyib, Helbest û Helbestvan.

Abstract

The current study intends to shed light on the Moyad Tayeb's stance regarding the use of colors in his poems. Colors, in fact, play a significant role in literary writings since they enhance the worth of the texts and give them a specific taste, which is why most poets rely extensively on the use of colors in their works. In this regard,

* Lecturer, The University of Newroz, bryark81@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3316-6173

many poets have utilized color as a means of expressing their personal feelings, creating literary imagery, and also it enables them to provide a metaphorical meaning in terms of psychology, sociology, religion, etc.

The title "Indications of Colors in Moyad Tayeb's Poems" was chosen since colors play a vital part in every element of human life. The study is divided into two sections; the first part aims to provide a theatrical understanding of colors definitions and their application in a variety of contexts, including literary texts, psychology, sociology, religion, and cultures. Furthermore, it offers a comprehensive knowledge of the hidden meaning and indication of colors in Kurdish poetry, satisfying critics' desire to analyze the text in a variety of ways. The second half, on the other hand, is dedicated to evaluate or analyze a selection of poetry by Moyad Tayeb.

As a consequence, the research shows that colors are more than just lighting moods; they are also the most enticing occurrences and mysteries of a beautiful world. Its use has had a long-term impact on history. As a matter of fact, each nation, religion, culture, and individual have their own symbolic colors. Undeniably, colors have an important role in Moayed Tayeb's poetry as he employs the theory of colors to represent his social, religious, philosophical, and psychological perspective on every aspect of our life, as well as to communicate his philosophical and spiritual messages to readers.

Keywords: Colors, Moayed Tayeb, Indication, Poems, Poets.

Destpêk

Babeta rengan girîngiya xwe heye ji ber ku di hemû biwarên jiyane de cihê xwe girtiye, lewma jî divê her kesî agahî li ser vê mijarê hebe. Çimkî di jiyana rojane de her kesî pêdivî bi pêzanîna li ser rengan heye.

Girîngiya vê lêkolînê ji ber wê yekê ye ku li gorî pêzanîna me, bi şeweyekî giştî di nav edebiyata kurdî, bi taybetî jî di biwarê wê yê rexneya edebî de, li ser mijara rengan kêma lêkolîn hatine kirin. Her wiha, cudahî û taybetmendiyên wê lêkolînê jî ji wê egerê ye ku me xwestiyê ronahiyekê binin ser qulackeke ji qulackên wê mijarê, ku di edebiyata kurdî de kêma xebat li ser hene. Lewma jî ji bo diyarkirina çawanî, bikaranîn û serederiya helbestvan Mueyed Teyib, di vê lêkolînê de; me behsa delaletên rengan, mijarên têkildarî wan û bandora rengan a li ser biwarên jiyane yên cuda kiriye.

Rengan bi layekî berfireh di nava helbestên Mueyed Teyib de cih girtiye, em dikarin bibêjin ku helbestên wî bi rengan hatine tamkirin. Wî, reng kirine havêna berhemdayîna wêneyên cur bi cur; lewra ye ku dema ku mirov helbestên wî dixwîne, mirov hest pê dike ku şiyanweriya nîgarkêşekî serkeftî dibine. Ji ber vê egerê me dil kir ku lêkolîna me li ser vî helbestvanî pêk bê. Di piraniya helbestên wî de reng berceste bûne; lê me bi tenê hindê helbestên wî ji bo vê lêkolînê hîlbijartine ku gelek kod û delaletên rengan di hundirê wan de kifş dibin. Em dixwazin ku ev lêkolîna me bibe dergehê da ku qulackên tarî yên cîhana vî helbestvanî ya fantazî û xeyalan, li ber xwendevanan vebe û ji bo wan diyar bibe. Digel vê, me dil heye ku xebata me bibe bingehek ji bo encamdana gelek lêkolînên dîtir ên zanistî û akademîk, ku wê di paşerojê de derheqê helbestê û mijarên têkildarî "reng"an de bîn kirin.

Yek ji arîşe û zehimetiya di vê lêkolînê de ew bû ku çawanîya wate û delaletên rengan rêjeyî ne û ne cihgir in li gorî kes, çand, ol û hewlê, ev wate û delalet guhêrbar in. Lewra ne karekî asan e ku mirov bikaribe ji bo her rengî raman an delaletêke dirust û taybet destnîşan bike. Her wiha, ji bilî guhêrbariya jorborî, arîşeya serekî ya bo encamdana vê vekolînê kêmbûna çavkaniyan a li ser vê mijarê bû, nemaze jî kêmbûna yê bi zimanê kurdî, ku ev yek bû eger ku em bala xwe bidin çavkaniyên biyanî û bi taybetî jî yê bi zimanê erebî.

Lêkolîn ji du pişkan pêk dihêt: Di pişka yekê de me bi renekî teorîk behsa têgeh û pênaseya rengan, têgeha rengan ji layê edebî, psîkolojî, olî, civakî û çanda gelan ve, delalet û ramana navên rengan, reng li ba kurdan, reng û helbestê kiriye. Her wiha di pişka duyê de me ji dîwanên helbestvan Mueyedî Teyib çend helbestên nimûneyî neqandine û mijarên teorîk ên rengan di wan helbestan de analîz û şîrove kirine. Li dumahiyê jî em gihîştine çend encaman. Ev yek bi rêbaza wesfî û analîzê hatiye kirin. Ji ber ku alava rêbaza wesfî an jî ya kalîtatîf bi piranî “şîrovekirin” e û şîrovekarî (hermeneutîk) di zanistên sosyal de tê bikaranîn. Sedemeke din a me ya ji vê rêbazê ev e: Bi qasî hayê me jê heye, huner û edebiyat, nemaze jî lewn û hunera helbestê, ji aliyê “çendaniyê” ve kêmtên şîrovekirin anku rêbaza “kantîtatîf” kêmtên li ser tê sepandin, çima ku ew jî mîna gelek lewnên din ên hunerî û edebî bi subjektîbûna xwe heye û tê de amaje û razberî heye; dinyayeke wêdetir e ji ruxsar û ew tiştên ku dixwaze vebêje. Her wiha, digel subjektîbûna helbesta ya navborî; ji ber “rengên” ku me divê xebatê li ser wan bikin, ji dîmenên xwe yê şênber wêdetir û zêdetir in û ev cîhana wan a li paş perdeyê delalet û sembolan li xwe digirin, delalet û sembol jî guhêrbar in li gorî kes, civak û çand û deveran, em gihîştin wê baweriyê ku dê rêbaza kalîtatîf guncawtir bûya ji bo vê lêkolîna me.

Têgeh û Pênaseya Rengan

Reng yek ji girîngtirîn diyardeyên xwezayê ne, mirovan di serdemên kevin de reng bi kar aniyê û ew ji hindek giyayan û xwîna giyanweran dirust kirine. Di karên hunerî, pîşesazî û bînasaziyê de ji wan istifade kirine. Bi awayekî giştî reng tîkelî hemû biwarên jiyane bûne û di wan cih de girtine; wekî edebiyat, psîkolojî, ol, çanda civakî û hww. Wate pişkeke girîng e ku ji jiyana mirovatîyê û ji hebûna wê cuda nabe.

Derbarê pênasekirina rengan de, em dikarin pênaseyên çend nivîskar û feylesofan ji çend layan ve diyar bikin;

Frederick Milner dibêje: Reng peyvek e ku tê bikaranîn bo pesinkirina wan hestên ku hişê mirov wan werdigire, dema ku tora çavên mirov bi wan dikeve, di bin çavpêketinê de bi kiryara dirêj a pêlên destnîşanikirî ya ronahiya rojê ne. Anku ev zana bi şeweyekî zanistî kiryara rengan şîrove dike ku peywendî di navbera hest, hişê mirov, tora çavan û ronahiya rojê de heye (Xanikî, 2011: 10-11).

Dîsan Arîstoteles di karên xwe yê felsefî de hizr û boçûnên xwe derbarê rengan de diyar kirine, ka reng çî ne û çawa dirust bûne. Navên hindek dar û bar û giyaneweran û ew tiştên di hebûnê de, çawaniya dîtina wan tiştan diyar kiriye. Ew, amaje bi wê yekê dike reng ji wan rûdanan dirûst dibin ku di atmosferan de rû didin. (Narmîn, 2006:11). Wate Arîstoteles dirustbûna rengan tîkedarî wan diyardeyan dike ku li gerdûnê rû didin; mîna rojhelatbûnê û rojavabûnê, roj û şevê, baran û befrbarînê, werzên salê û hww. Bandorên van diyardeyan a li ser erdê, dibin egera wê yekê ku reng li ser erdê peyda bibin. Li gor boçûna wî, hindek reng hene ku xwe bi xwe dikevin xwezayê bi rêya destwerdana tîrêjên rojê yê ku alîkar in ku rengê sor dirust pêk bê.

Ebû Yusif Yeqûb bin Eshaq el-Kindî dibêje: Ronahiyê roleke mezin heye di dîtina me ya tiştan de ku di tariyê de her tişt reş e û ne diyar e, ronahî alaveke sereke ya dîtîne ye, ji ber ku reng di hundirê xwe da çawaniyeke hestî ne ji bo dîtîne (Ebdilxefûr, 2008: 4). Mebesta wî jê, ew e ku reng çawanî ye û ev çawanî taybet e bi hesta dîtîne ve, peywendîya wê hiç bi hestên

dîtir ve nîn e mîna hestên bihîstinê û tamkirinê. Lewra bi tenê bi alîkariya hesta dîtînê, em rengan dibînin û jêk cuda dikin.

Dîsan em dişên bi hindek şeweyên di rengan pênasê bikin: Reng yek ji wan hêmayên bêdeng in, di hundirê xwe de xwedî gelek raman, delalet û sembol in. Ji ber ku di rengan de tişteki girîngtir diyar dibe, ew jî ramanên berze û neaşkera ne, ev ramanên berze yê rengan bi delaletan tîn dîtîn. Çimkî reng di pêkhatinê xwe de du cihan bi xwe ve digirin, ku peywendiyê amadebûnê çêdikin, digel vê berzebûnê û neamadebûnê diyar dikin (Nihêlî, 2005: 15).

Her wisa zana û pisporên xwezayê peyva “reng”, wekî diyardeyêke fizîkî li qelemê didin. Piraniya hunermendên şewekariyê û kesên dîtir ku di vê meydanê de kar dikin mîna karkerên çapxaneyan, peyva “reng” di wateya madeyên boyaxê de, wek “pigments” bi nav dikin ku di berhemên rengan de bi kar tînin (El-Sefar, 2010: 64). Bi wateyêke dî, çî ji aliyê berhemdariya madî ya boyaxê reng ve, çî jî ji aliyê tîrojên rojên yê rengîn ve, reng ew bandora fîzyolojî ye ku taybetmend e bi endamên laşê berhemdar ve li ser torên çavan. (Elî, 2001: 7)

Şewekarê kurd Fehmî Balayî jî derbarê reng de wiha dibêje: Reng tiştê herî balkêş e di xwezayê de ku beşdariyê di afirandina ciwanîyê de dike. Reng, yek ji beşên rêxistina hesta mirovan, bi taybetî jî ya hesta dîtina mirov a dîtînê ye. Diyardeya reng li gorî dirêjahiya pêlên ronahiyê di laş de bi alîkariya torên çavan, lêdanên xwe vediguhezîne mêtî û delalet û nîşanan. Diyardeya van rengan jî girêdayî rewşa av, hewa û ronahiya li ser wê madeyê ye (Balayî, 2008: 11-12).

Bi dîtina me, reng nûnertiya wêneyê derve yê şeweyî dike ku vê yekê cihekî taybet girtiye di hunerê de. Lewma bandoreke wî ya mezin heye li ser hest û derûniya mirovan, ku hindek hestên nû jê peyda dibin wek xweşî, dilfirehî, diltengî û nerehetiyê. Ji ber wan delalet û ramanên wan, rengên li ber çavên me dikevin bo nimûne rengê sor, derbirîna dudiliyê dike; yan şîn ramana dilovaniyê û xerîbbûnê ye; zer jî digel karvedanê û xweşiyê tê behskirin; reş delalet e ji bo gelek tiştan mîna neman û nexweşî, bêbextiyê; rengê spî jî hêvî, aşitî û paqijiyê derdibire.

1. Têgeha Reng ji Layê Edebî, Psîkolojî, Ol û Çanda Gelan ve

Biwarê edebiyatê girîngiyêke zor daye ser rengan, bi taybetî jî lewnê helbestê. Ji ber ku helbest huner e wekî gelek hunerên dî, lewra di vehandina helbestan de her afirînerekî/ê alavek heye yan çend alav. Alavên helbestvanan jî peyv in ku bi rêya peyvan dikarin wêneyekî ciwan ê hunerê derbibirin. Cudahiya vî wêneyî li ser asta şarezayî, şewaz, paşxaneya rewşenbîrî, şiyânê edebî û zimanî yê helbestvanan dimîne, da ku pê bikaribin wêneyê herî baş biafirînin ku dê pirî derbirîn û raman bin (El-Mitîrî, 2014: 1). Peywendiya di navbera helbestê û reng de peywendiyêke bihêz e ku reng bi şeweyekî diyar û ronî di nav helbestên gelek helbestvanan de reng vedaye. Reng zor tîkelî cîhana wan a taybet a bi xeyal û fantazî bûye. Ji ber hindê jî ji bo afirandina wêneyekî helbestê yê ciwan, bi taybetî helbestvanên kurd gelek çarçûnên birîyê ser rengan ji bo derbirînê felsefî, ramiyarî, rewşenbîrî, civakî, derûnî, evînî, estetîkî û ew bi kar anîne.

Gava em ji çarçoveya psîkolojîk ve berê xwe bidin rengan, dê bê dîtîna ku têgeha reng ji layê psîkolojiyê ve boçûnên cuda li xwe girtine û wan bandorên xwe yêna cuda li ser derûniya mirovan kiriye. Di serdemên nû û hevçerx de jî diyar e ku rengan bandoreke mezin heye li ser şaneyên hestiyariyê yêna mirovan, ji ber ku her reng xudan pêleke ronahiyê ya taybet in ji layê dirêjî û kurtiya pêlê ve. Lewra her pêleke cuda ji pêleke dî ya ronahiyê bandoreke cuda heye li ser pergala hestiyarî û derûniyê û ev bandor erênî û nerênî ne (Ubeiyd, 2013: 10). Ji ber hindê jî lêkolînên psîkolojiyê diyar dikin ku reng ne bi tinê hindêk pêl û lerizînên ronahiyê ne; lê ew xwedan bandorên bihêz in ku digihên kûrtirîn xela derûniya mirovan. Ji wan bandoran ên erênî, dibin egera bêhnfirehiyê, viyan, girmijînê û hestên xweş li ba mirovan peyda dikin. Hindêk jî wan jî nerênî ne û dibin egera peydabûna hestên nexweş li ba mirovan.

Bi boçûna me, hebandin û hezkirina rengêkî ji yekê dîtîna cuda û rêjeyî ye li gorî kesan. Ev yek jî guhêrbar e li gorî hestên hundirê kesan. Bo nimûne, dibe ku rengê kesk li ba kesekî/ê rengêkî xweşikîyê be, lê belê li ba kesekî/e dî nehête hezkirin, yan bandoreke erênî yan jî nerênî hebe li ser derûniya wî/ê kesî/ê (El-Zewahîre, 2008: 15).

Her wisa, eger gava em ji riwangeha olî ve li rengan binêrin, dê bê dîtîna ku olan peywendiyêke cuda û taybet bi rengan re heye, rengan di nav hemû tekst û rê û resm û baweriyên de reng vedaye. Her olê li dûv bawerî û taybetmendiyên xwe girîngî daye rengan û her baweriyê cuda ji baweriyên dî çend raman û delalet dane rengan, ew wekî sembola amajê bi kar anîne ji bo derbirînê xwe yêna olî yêna curbecur. Wekî di ola îslamê de rengan rengvedaneke mezin hebûye ji ber ku gelek caran navên rengan di Qur'ana pîroz de derbas bûye. Ji ber hindê jî girîngiyêke mezin pê daye; bo nimûne rengê spî yazdeh caran di Qur'ana pîroz de derbas dibe. Rengê spî di îslamê de delalet e ji bo paqîjîyê, zelalî û karên baş (El-Dorî, 2002: 59). Her wisa di olên wekî êzdiyatî û zerdeştîyê jî de jî reng rengvedana xwe hebûye û her reng jî çend delalet û felsefeyan pêk hatiye.

Her wiha ji layê civak û çanda gelan ve, di navbera mirov û rengan de peywendiyêke bihêz heye. Her mirov li dûv wê jîngeha ku tê de dijî, çî qenc yan xirab bo her rengî, navek daniye da ku her yek ji yêna dî bê cudakirin û bo navên her rengî delalet û ramanên cuda danîne. Bi giştî hindêk pênase ji bo rengan û wateya rengan hatine kirin, ji binyata kultura cîwarên mirovan hatine wergirtin ku her reng bûye xudan raman û delaletêke cuda û taybet. Bo nimûne rengê reş rengê xemgîniyê ye (Hemdan: 2008, 39).

Bi dîtîna me, bi borîna demê û pêşketina rewşenbîrî û jiyânê, rengan gelek bêje, raman û delaletên cuda wergirtine di hemû biwarên jiyânê de. Wate her reng xwedî raman, felsefe, delaletên xwe yêna cur bi cur e, ev yek jî rêjeyî ye û ne cihgir in, lewra ne karekî asan e ku mirov bikaribe ji bo her rengî raman yan delaletêke dirust û taybet destnîşan bike.

2. Delalet û Ramana Navên Rengan

2.1. Rengê Sor

Rengê sor di pileya yekê de ye. Ev reng, ji xwezayê hatiye wergirtin û yek ji rengên serekî û yêna germ e ji ber ku ji tîrojên rojê hatiye wergirtin. Ji ronahî, agir û germatiyê pêk hatiye û

şiyânên hêz û hestên azirandinê li ba mirovan peyda dike. Ji ber girêdana vî rengî bi rengê xwînê ve, ew gelek caran bûye delalet ji bo şer, hevrikî, şoreş, eşq û gelek tiştên dî (El-Yaqût, 2018: 30). Rengê sor di bawerîya gelek olan de delalet û sembolên nerênî wergirtine, ku vê kiriyê ew bibe delaleta cehenemê ji ber girêdana wî bi rengê agir ve ku rengê agir jî sor e (El-Qeran, 1984: 124-128).

Sor rengê ciwanî, gencatî û geşbîniyê ye, ji ber hindê jî gelek helbestvanan di helbestên xwe de ev reng bi kar anîye. Ji layekê dî ve rengê sor li ba civakên rojavayî delaleta hişyarî, hêz, metirsî, hêrs û evîniyê ye. Di civakên rojhelatî de delaleta şensê baş, keyfxweşiyê ye û taybet e dema digel rengê spî têkel dibe. Sererayî wateyên erênî, lê gelek caran jî rengê sor wateyên negatîv li xwe girtine (Fethî, 2022). Em dikarin bêjin: Bi dirêjahiya jiyanê rengê sor delalet û ramanên xwe yê taybet hebûne, ev yek jî ji kesekî/ê bo kesekî/e dî, ji civakekekê bo civakeke dîtir cuda ye û ev delalet û raman ne sabît in.

2.2. *Rengê Reş*

Rengê reş hemû ronahiyê dimêje, lewra rengê hêzê û berzebûna ronahiyê ye. Rengê reş, delalet e ji bo xem, bêhêviyê û nemanê, rengê desthelatê û nihênî, şer û xezebê ye. Di civakên rojavayî de nîşana tirs, yaxîbûn, seks, berelayiyê ye (Telal, 2022). Rengê reş gelek girêdayî karên nepenî û hizrên hêzê ye û delaleta derûneke bihêz, kontrolkirin, rêkxistina derûniyê ye. Rengê hêz û desthelatê ye lewma pitirîya bazirgan, kesên siyasî û mafya vî rengî di cilên xwe de bi kar tînin ji ber ku cîhana van kesan taybet û nepenî ye. (Me'abîre, 2022). Kesên hez ji vî rengî dikin, nakevin xeletiyên viyanê çimkî sînoran di navbera xwe û kesên derdora xwe de datînin ji ber hindî jî hez dikin ku jiyanêke taybet a wan bi xwe hebe. Dîsan dibe ku ev rengê bêhnfirehiyê be li ba wan kesan ku xalên wan ên lawaziyê hene ku dixwazin bi rengê reş bîn veşartin. Gelek caran dibêjin rengê reş wek fêlekê tê bikaranîn di cil û bergan de ji bo ciwankirina bejn û bala mirovan, bi taybetî jî li ba jinan (Telal, 2022).

Dibe ku li ba gelek kesan rengê reş, rengê li dijî ciwanîyê be û rengê xemgînî û reşbîniyê be. Lê gelek caran jî delaleta ciwanîyê ye. Rengê reş li dûv dem û deveran wateya wî dikare biguhere.

2.3. *Rengê Spî*

Rengê spî ji rengên sar e, lewra hestê aramiyê li ba mirov peyda dike. Rengê spî hemû rengan kom dike, mirov dikare vê rastiye di bazneya rengan de bibîne ku bi lez hêza ronahiyê zêde dibe (Şukrî, 1985: 85). Rengê spî tê hejmartin ji rengên aram û her wisa hesta tenahiyê li ba mirovan peyda dike. Ji ber hindê jî gelek caran mirov malên xwe bi rengê spî boyax dikin da ku hest bi aramî û bêhnfirehiyê bikin. Ji ber hindê rengê spî digel rengên cuda têkel dikin ji bo guncandin û kêmkirina hêz û pîleya wî (Tesnîm, 2021).

Bi dîtina me, delalet û ramanên rengan li gor dem û cihan guhêrbar in, ramanên erênî û nerênî li xwe digirin. Lê di pitirîya kevneşopîyan de rengê spî nasyar e wekî rengê ciwanî û berdewambûna jiyanê. Bi boçûna me, rengê spî rengê bêgunehî, paqijî û tendirustiyê ye, dibe ku ji ber hindê be jî rengê spî li nexweşxaneyan û cihên tendirustiyê tê bikaranîn.

2.4. *Rengê Zer*

Yek ji rengên germ e ku hestên germahiyê li ba mirovan peyda dike, nûnertiya ronahî û çirûsînê dike. Çimkî rengê rojê ye û çavkaniya ronahiyê ye û girîngiya xwe heye ji layê germî û ronahiyê ve. Her wisa rengê zer gelek delalet hene; mîna xweşiya jiyanê, aktîfbûn û azirandina hestan, pitirîya caran ev reng dibe egera peydabûna xweşî û dilfirehiyê (Şukrî, 1985: 6). Dîsan ji layê gelek olan ve girîngî û pîroziya xwe heye. Bo nimûne li ba misriyên kevin delaleta xwedawend “Re” ye, ku ew xwedawendê rojê bû. Ji bilî misriyên kevin, li ba îslamê jî pîroz e, ji ber ku di Qur’ana pîroz de di sûretê “Beqere: 69”ê de derbas dibe (Muxtar, 1982: 163).

Her wisa rengê zer, gelek caran raman û delaletên negatîv jî hene wek delaleta mirin û ew wekî nîşanên nexweşiyên bûye. Ev delalet û wate jî ji xwezayê, ji zerê payîzê hatiye wergirtin. Çimkî dumahîka zerbûn û weşîna belgan e, rengê keskê dar û beran di werza payîzê de rengê zer digire ku xweza wek rengê beyabanê zer dibe (El-Yaqût, 2018: 29). Bi boçûna me dibe ku ji ber wê yekê be rengê zer delaleta nexweşî û mirinê û nêzîkbûna ji ecel li xwe girtibe, ji ber ku gelek caran ev reng bûye cihê dilgiraniyê ji layê derûniyê ve.

2.5. *Rengê Şîn*

Rengê şîn gelek wate û delaletan li xwe digire, ev yek jî li gorî tarîti û vekirbûna pîleya vî rengî ye. Ji ber ku şîne tarî nêzîkî rengê reş e ku bandora xwe heye li rengê ku nêzî wî ne, delaleta nexweşî û mirinê ye. Lê rengê şîne vekirî taybetmendî û girîngiya xwe hebûye di kevneşopan de û heta serdema nû jî girîngiya wî maye. Ji ber ku rengê derya û esman e ku bandoreke rasterast li derûniya mirovan dike, hestên xweş û hêviyan bi mirovan re peyda dike (Abad, Belawî, 2012: 28).

Wate rengê şîn ji layê derûniyê ve jî dibe sebaba bêhnfirehî û arambûnê. Her wisa mimkun e ku cîhaneke hestan a xeyalî li ba mirovan peyda bike ku mirov tê de hest bi hênikahiya xweşbûna keş û hewayeke hênik bike.

Gelek caran li ba gelên cuda, delalet û ramanên cuda li ser wî hebûne, çawan ku li cem çîniyan delaleta mirinê ye û li ba ibriyan jî rengê Xweda ye, lewra ye ku cihû vî rengî pîroz dibînin (Muxtar, 1982: 164-166). Her wisa li ba ereban jî rengê şîn regekî nexweş e û nayê hezkirin, heta vê serdemê jî ji vî rengî hez nakin nexasim jî di rengê çavan de. Çimkî rengê çavên dijminên wan ên romanî şîn bû (El-Yaqût, 2018: 29).

2.6. *Rengê Kesk*

Rengê kesk ji hemû rengan berbelavtir e, çimkî piraniya xwezaya derdora me rengê wê kesk e. Keskatiya xwezayê dibe cihê arambûna derûniyê û hiş. Gelek caran jî rengê keskê vekirî bêhtir tê qebûlîkirin ji rengê keskê tarî. Çimkî rengê keskê vekirî bêhtir bêhnfirehiyê li ba mirovan peyda dike (El-Yaqût, 2018: 66). Ji ber ku rengê kesk rengê arambûna derûniyê ye, bo çavan xweş e û ji layê çavan ve tê hezkirin û hişê mirov pê aram dibe. Lewra mimkun e ku gelek caran di dema bêhtengî û hêrsê de girîng e ku mirov biçe li nav dar û bar an baxçeyekî

li kûr binêre da ku derûniya mirov aram bibe. Ji ber vê yekê ye ku cil û bergên nojdarên kesek in ji bo nexweş ji layê derûniyê ve hest bi hêminî û arambûnê bikin.

Dîsan rengê kesek ji aliyê olan ve jî girîngî û pîroziya xwe heye, ol gelek caran di rê û resmên xwe yên olî de vî rengî bi kar tînin. Ji ber ku delaleta tobekirin û nêzikbûna berev Xwedê ye û rihetiya derûniya mirovên îmandar e. Her wiha di ola îslamê de rengkirina mizgeftan bi rengê kesek ji ber wê yekê ye ku rengê bihuştê û dar û berên firdewsê ye. Digel vê, di Qur'ana pîroz de derbas dibe ku rengê cilên buhiştîyan kesek e. Ev yek jî bûye cihê taybetîbûn û girîngiya rengê kesek di ola îslamê de (El-Yaqût, 2018: 26-27).

Bi şêweyekê giştî em dikarin bêjin: Rengê kesek delalet e ji bo jiyana, geşbînî, hêvî, ciwanî û merdatiyê, û nûkirina ruh simbolîze dike. Rengê bihar û gencatiyê ye, tenahî û pêşdaçûnê, aşîti û aramiya derûniyê ye, rengê hemû tiştên zindî ye.

3. Delalet û Ramanên Rengan li ba Kurdan

Her wekî me diyar kiribû, delalet û ramanên rengan li gor cih, jîngeh, bawerî û xwezaya deveran e. Bo nimûne delaletên rengan li ba civakan cuda ye, li deverên xwezaya wan jêk cuda ne yek e. Li ser meseleyê, raman û delaleta rengan li ba kurd û ereban ne wek hev e. Çimkî ji layê xweza û jîngehê ve cudahiyeke mezin di navbera wan de heye. Xwezaya Kurdistanê bi rengên cur bi cur xemilandiye, ji ber ku devera Kurdistanê tîjî ye ji zozan, rûbar, çiya û dar û beran. Ji ber vê egerê ye ku reng tev li hemû jiyana wan bûye. Têkelî nava ziman, huner, edeb, nexş û nîgarî, civak û nêrîtên wan bûye. Reng rengvedana xwe hebûye di jiyana rojane ya kurdan de.

Bi wateyêke dî rengan di nav dil û derûniya mirovên kurd de cihê xwe girtiye, rengên xwezaya wan bûye egera vê çendê ku bandora xwe li ser takên kurd hebe. Di hişmendiya wan de çespaye û bandora xwe li hizr, bîr û baweriyên wan kiriye. Ev yek bûye sedem ku curbecuriya reng û bikaranîna gelek ji layê civakî, rewşenbîrî û hizr û bîrên olî ve di jiyana kurdan de hebe (Rondik, 2017: 4). Her wisa di edebiyata kurdî de bi taybetî jî di lewnê helbestê de, rengan bi şêweyekî diyar û aşkera di nava helbestên gelek helbestvanan da reng vedaye. Çimkî jiyana û jîngehên wan bi şêweyekî rasterast û nerasterast bandorê dike li ser bikaranîna rengan di helbestên wan de. Çimkî xwezaya Kurdistanê bi rengan tije ye.

Weke ya gelên dî, di çanda kurdan de jî her rengî girîngî, delalet û ramana xwe heye. Bo nimûne; rengê sor li ba kurdan ji layekî ve delaleta xweşî û şadiyê ye, ramana hest û viyanê ye. Lewma jinên kurdan wî gelekî di cilên xwe yê govendan de bi kar tînin. Ji aliyekî dî ve sor, nîşaneyê qurbanîdanê ye, di serdemên jiyana kevin de li Kurdistanê nexasim jî li gundan, di helkeftên pîroz de hêk ji bo zarokan sor dikirin ji madeyêke sor a ji rehên giyayê "beqemî" amade dikirin (Balayî, 2008: 12). Dîsan rengê kesek li ba kurdan renekî girîng û pîroz e ji layê kurdên misilman ve, rengê kesek delalet e ji bo aramî û razemendiyê, çimkî rengê kesek ji layê derûnî ve jî bêhnfirehiyekê dide mirov, lewra ji layê baweriyaya olî ve kurdên misilman pîrozî daye vî rengî. Dîsan, lewra ye ku gelek cihên olî bi rengê kesek hatine rengkirin, di perestgeh û cil û bergên olî de rengê kesek bi kar anîne. Her wisa kurdên êzidî jî girîngî daye vî rengî ku rengê vejîna jiyana û geşbûnê ye û di gelek tekstên wan ên pîroz de rengê kesek derbas dibe, wan ew wek delalet ji bo gelek tiştan bi kar aniye. Her wiha rengê spî li ba kurdan delalet e ji

bo aştî, ciwanî û paqijiyê lewra ye ku cilên bûkan bi rengê spî xemilandî ye ku ev raman û delaleta paqijî, şeref û bêgunehiya bûkê ye. Her wisa di hindek nerîtên civakî de dema kesek rengê spî dikeve pora wî/ê ku delaleta mezinahiya jiyê wî ye dibe cihê bawerîpêkirin û rêzgirtina kesên derdorê ya ji bo wî/ê. Rengê reş jî delaleta xemgînî û bextreşiyê ye li ba kurdan ji bo taziyyên xwe rengê reş bi kar tînin wek derbirîna xema xwe. Her wisa hez ji “pisika reş” nakin ku delaleta bextreşiyê ye li ba kurdan. Lê cuda ji van nerînan, hindek caran jî wekî delaleta ciwaniyê jî rengê reş bi kar anîne wekî por reş, birî û çavên reş û hww. Dîsan rengê zer nerînen cuda bi xwe ve girtine ji ber ku rengekî vekirî û zîq e, genc wî di cilên xwe de bi kar tînin bi taybetî jî jin. Lê hindek nexweşî jî ji rengê zer bi nav kirine; mîna nexweşiya zerikê. Rengê şîn li ba civaka kurd wek delaleta parastinê ye ji çavên bexîlan, ev reng bi taybetî ji bo zarokan hatiye bikaranîn, morîkeke ji rengê şîn bi cilên wan ve dikin da ku bînan parastin ji her tiştên xirab û çavên pîs. (Rondik, 2017: 50-51-52). Gelek caran hindek kurd navên xerîb û cuda ji bo rengan bi kar tînin, mîna; kej, boz, xemrî, esmer, sîs û hww.

4. Reng û Helbest

Reng yek ji alava girîng a afirandina teksteke edebî ye, bi taybetî jî ya afirandina helbestê. Çimkî bihayekî estetîk û hunerî yê bilind dide tekstê. Gelek ji wan rengan dibin simbolên xwedan delalet û ramanên curbecur ku ev yek dibe egera çêjwergirtineke cuda di xwendina wan tekstan de.

Reng û edebiyatê peywendiyêke mukim û bihêz bi hev re heye. Çimkî edebiyat li ser binyata ziman û wêneyan tê afirandin ji ber ku di nava ziman û wêneyê de reng hene. Ev yek jî têkildarî bi şêwazê nivîser û paşxaneyê wî/ê ya rewşenbîrî û edebî ve heye ka çawa serederiyê digel rengan dike li gorî cure û teksta edebî ya ku tê nivîsandin. Reng, bi roleke mezin radibe di rîtm muzîk û şêwaza hunerî û zanista delaletê de, ew jî ji ber wan simbol, wate û felsefeyan e ku li pişt her rengî heye. Ev yek jî li gorî cureya dahênana afirîneriyê diguhere (Xanikî, 2011: 19).

Her wisa taybetmendiyê hindek rengan amajeyî û yan hinekan jî simbolî ye, lewma bikaranîna wan a di helbestê de ne belasebeb e, jê wêdetir kiryareke hişyarane ye û ev kiryar dike ku helbest berev rîtm û harmoniyekê biçin. Helbestvan reftarê digel rengan dikin weku diyardeyek ji diyardeyên zimanê helbestê, girîngiya vê diyarde di wê çendê de ye ku reng parçeyek ji ferhenga helbestvanan tene dîtin, ew ferhenga helbestvan ji bo avakirina helbestan û ji bo berhemanîna delaletên taybet ên di helbestê de tene bikaranîn (Nihêlî, 2005: 160). Wate, edebiyat bi hemû cureyên xwe ve ji delalet, raman û felsefe û rîtm estetîka rengan ne bêpar e û di teksta edebî de reng roleke girîng dibînin, bi du şêweyan -rasterast an nerasterast- tene bikaranîn.

Bi boçûna me, nivîskar ji bo teksteke estetîk û tijî simbol, penayê dibin ser rengan ji rengan û her reng ji bo hindek merem û derbirîn, simbol û delaletan tene bikaranîn. Ew tekstên ku reng tê de hene, pirtir nêzikî xwendevan dibin. Çimkî reng derbirîne ji serboriyên mirovayetiyê dike û bi awayekî bandora xwe li ser hestên xwendevan dike, ji bo peydakirina hestên xweş an nexweş. Ji ber ku dibe ku reng gelek wateyan bide li gorî şêwaza derbirîna nivîskaran û her xwîner li gorî bandora wî rengê destnîşankirî bandorê werdigire.

Bo nimûne, dema hebûna rengê sor di nava tekstê de hebe, dibe ku ew reng li ba xwendevanekî/ê ramana xweşî û evîniyê bide û hestên wî/ê yên romantîk biazirîne û bandoreke baş bike li ser; lê belê dibe ku li ba yeka/î dî ramana nexweşî û qurbanîdanê bide û derûniya wî têk bibe. Wate her kes li gor serborî û têgehiştina xwe ji wate û delaleta wî rengî têdigihêje.

5. Delaletên Rengan di Helbestên Mueyed Teyib de

Helbestvan Mueyed Teyib yek ji helbestvanên bi nav û deng ê kurd e ku di vehandina helbestê de hêza xwe ya erênî ji rengan wergirtiye. Di piraniya helbestên xwe de behsa rengan kiriye. Em dişên ku bibêjin helbestên wî bi rengan hatine tamdan. Wî, reng kirine havêna berhemanîna wêneyên curbicur. Lewra jî di dema xwendina helbestên Mueyed Teyib de em hest pê dikin ku aşnayî nîgarkêşekî bilîmet dibin. Di piraniya wan helbestan da reng berceste bûne. Lê me bi tenê hindê helbestên wî hîlbijartine ku gelek kod û delaletên rengan di nava wan de hatine bikaranîn.

Em dê di vê pişkê de ji riwangeha delaletên rengan li ser helbestên Mueyed Teyib praktîze bikin. Ji dîwanên helbestvan çend helbestên nimûneyî bineqînin û mijarên teorîk ên rengan di wan helbestan de analîz bikin. Di vê pişkê de me ji dîwanên wî çend helbest hîlbijartin ku ji nav hemû helbestên wî herî zêde ev bi temaya rengan derdikevin pêş. Bi vê şêwazê armanca vekolînê bi taybetî di vê pişkê de dê bê bidestxistin. Ev helbest li jêrê hatine destnîşankirin.

5.1. *Helbesta “Şîn”*

Di vehandina vê helbestê de helbestvan hez kiriye ku bi şêweyekî ciwan û xemleke rengîn derbirîna ji xeyala xwe bike. Lewra ji hindê parçeyên wêneyan, wêneyekî helbestê yê giştî dirust dike, ku hêviya helbestvan ew bûye bi ku bi afirandina hindê hestên nazik peyvên balkêş mebesta xwe bigihîne cih, da ku mebesta wî bo xwendevanan ron û aşkera bibe

Hin caran dîmenên xwezayê di hebûna hestên helbestvan de dibin dîmenekî ciwan û çarçoveya armanca ku ew li hêviya wê ye, em wan di hestên xwe yên veşartî de dibînin. Lewma di ferhenga peyvên de wêneyên rengîn jî tene dîtin. Ew wêneyan mîna tabloyeke hunerî pêşkêşî xwendevanan dike.

Di vê helbestê de helbestvan xwestiye jiyanêke nû yan jî rewşeke nû dirust bike, li gorî ew xeyala ku di serê wî de heye; ji dêvla rengê xirab yekî baştir. Helbestvan rengê şîn bi kar anîye xuya ye ku rengê şînê vekirî delalet e ji bo tenahî, hêvî û paşeroja geş. Çimkî di vê helbestê de helbestvan behs ji pileya rengê şînê vekirî dike, dema dibêje; “Sê şîn kubar in: Esman û derya û çavên te” ji ber ku rengê deryayê hemû gavan bi rengê şînê vekirî ve tê têkildarkirin. Dîsan helbestvan çav, esman û derya bi rengê şîn salox daye ku çavên şîn delaleta ciwanî û hêviyê ne, rengê şînê esmanî û deryayê me dibe cîhana paqijî û zelaliyê.

Sê şîn kubar in:

Esman û

Derya û

Çavên te.

Esman min dikete:

Balindeyekî spî.

Derya:

Pêleka sor.

Çavên te helbesteka şîn.

Şîn

Wek dilê te

Wek tatoya wê belatînka

Dadaye ser milê te (Teyib, 2021: 73-74)

Bandora rengê şîn li ser derûniya helbestvan diyar û zîq e, lewra helbestvan rengê şîn kiriye keresteya helbesta xwe. Çimkî ew şîn kubariya esmanî ye û wî dike balindeyekî spî, û hêza bilindfirînê pê re peyda dike da ku bikaribe bi azadane bijî û li bilindtirîn xalê bifire. Balinde bi xwe yek ji wan bûneweran e ku delaleta hêzê û azadiyê ye çimkî balinde; azad difirin, azad dijîn, azad dimirin. Lewra helbestvan balinde bi kar aniye wek ramana azadiyê. Dîsan di dirêjîya vê helbestê de helbestvan behs ji pêleke sor dike, helbet rengê sor delaletên baş û xirab di hundirê xwe de hildigire. Dema helbestvan dibêje “Pêleka sor”, ku pêlên deryayê ji rengê şîn guherîne berev rengê sor, her dema rengê sor tê bikaranîn, yekser mirov bîr li xwîn, şer, kuştin û qurbanîdayîne dike. Çimkî rengê sor renekî bihêz e di kiryarên xwe de.

Bikaranîna rengê sor di vê helbestê de delaleta nakokiya derûniya wî ye da ku bişê piçekî derbirînê ji xemgîniya xwe bike. Lewma wî hêviyên xemgîn ji jêdera sereke ya xeyal û hest û hizrên xwendevan dûr birine, wî neviyaye her tiştî wek ku heye nîşanî me bide, em ber bi hizirkirinê ve birine da ku em têbigihên ku ew tiştên nepen jî amaje bi têgihîştina jiyane dikin.

Reng di wêneyê helbesta Mueyd Teyib de derbirîn e ji derûniya wî û wek pireyekê ne bo derbirîna wî ya hundirîn. Helbestvan şarezayê derbirîna rengan e, lewma bi hesteke hunerî û helbestî reng bi kar anîne. Dîsan dubarebûna peyvan a di vê helbestê de ji ber ku bi şarezayî û di xizmeta ciwaniya helbestê de hatine bikaranîn, mirov hest bi nexweşî yan kêmasiya vê dubarebûnê nake. Ji egera vê dubarebûnê rîtîm û ciwanî di cihê xwe de hatiye bikaranîn. Lewma di navbera dubarebûn û wêneyan de reng xwe dibînin, ji bo ku berev rewşeke nû ve bibe wek rizgariyekê ye ji rewşekê bo yeka dî.

5.2. *Helbesta “Gerdena te aza”*

Hoo ey... Ewa

Ji çavên te yên kesk

Werzeka buharê barî û

Salekê

Berif...

Ji bo wan şevên kesk û sor

Mala te ava...

Ji bo şevên spî jî

Gerdena te aza... (Teyib, 2012: 127-128).

Li vê derê helbestvan pesna evîndara xwe bi derbirîneke dî kiriye, reng e ev derbirînên helbestvanî bi kar anîne di vê helbestê de ji perçeyên wan nîgaran bin ku ji serboriya eşqê mane, lewra rengên “kesk û sor” tê de derbas dibin ku keskatiya çavên wê delaleta jiyana û ciwaniyê ne. Digel hindê jî ew ciwaniya çavên yara wî heta maweyeke dirêj û heta radeyeke mezin ew eşandîye. Dîsan bikaranîna rengê sor, ku sor gelek raman û delaletên ciyawaz li xwe girtine, ev yek jî ji kesekî/ê bo kesekî/e dîtir cuda û rêjeyî ye û dibe ku rengê sor bandorên baş û xirab hebin li ser kesan. Rengê sor rengê hestên bihêz e ku ew hest girêdayî eşqê û azirandina derûnî ne. Rengek e ku hestên germ û bihêz li ba mirov peyda dike, çimkî rengê sor bandoreke bihêz dike li ser pergala hestyariya mirovan. Lewra helbestvan sor bi kar aniye, çimkî rengê sor girêdayî dilsozî û evîniyê ye “şevên kesk û sor” şevên evînî, romantîk û seksê sembolîze dikin. Xuya ye delalet û sembol di vê helbestê de rûyekî geş in û helbestvan ew kirine binyat ku helbesta xwe jê vehûne.

Dîsan helbestvan di helbesta xwe de peyva “şev” bi kar aniye. Her wekî diyar e şevê bandora xwe li helbestvan kiriye. Ew şevên ku bûne havêna xeyalên helbestên gelek helbestvanan û bêdengiya jiyanê efsaneyî û romantîk. Şevê peywendîyeke mukim digel hest û azmûna helbestvan ya derûnî heye. Dîsan bikaranîna rengê spî dema ku dibêje “şevên spî jî gerdena te aza”, merema wî ji şevên spî, ew şevên zivistanê yên sar û dirêj in, ew şevên spî delaleta hindê ne ku bitenê maye û wan bandorên nerênî li ser derûniya helbestvan kiriye, xuya ye ji vê beyta helbestê ku helbestvan di barûdoxeke derûnî ya nexweş re derbaz bûye ku xemgînî lê zal bûye. Lê di ser hindê re ji bo wê viyana mezin a di dilê wî de yên beramberî yara xwe, her cara bitenê maye û ji destê tenêbûna xwe êşiyaye, lê digel vê yekê jî gerdena wê aza dike.

5.3. *Helbesta “Qîflî”l-teftûş: Raweste bo kuştinê*

Nîvroyeka tîrmehê bû

Roj agir bû

Bihost, bihost rê dax kiribû

Ew rêka reş

Fena lêmiştî burkana

Rûybarekê dozexê bû

Rêjgeha wî...

Dilê gola zêrê reş û

Xebata sor û xewnêt kesk (Teyib, 2014: 125-126).

Di vê helbestê de bûyer trajedî ye, lewma helbestvanî pena biriye ser rengê reş. Ev jî girêdayî rûdanê ye û rengvedana derûnî, civakî û kevneşopiya ku helbestvan tê de dijî jê diyar e. Peyvên vê helbestê hatine xemilandin bi rengê reş, wate helbestvan kariye wan wêneyên ku di nava vê helbestê de hene bi reşatî derbibire. Dîsan helbestvan behsa “rêka reş” dike ku bi rengê reş wêne kiriye û têkeliyek di nava rengê reş û dîmen de ava kiriye û destpêka helbesta xwe bi rengê reş salox daye. Lewra, bikarîna rengê reş ji bo derbirîna wan nexweşî û wê derdeseriya kurdan e ku ji destê rejîma zordar a Be'sa Îraqê ve hatiye kirin, ku hemû rê digirtin ji bo nehêlana miletê kurd. Lewra ye ku wî ev helbesta xwe bi rengê reş xemilandiye û kiriye delalet ji bo mirin û nexweşiyê.

Di vê helbestê de helbestvan gelek remz, sembol û delalet bi kar anîne. Ji wan jî dema behsa “gola zêrê reş û xebata sor û xewnên kesk” dike, “xebatekê” jî lê zêde dike ku saloxa vê xebatê bi rengê sor û xewn jî bi rengê kesk daye. Di delaletên kevneşopa civakî de rengê sor pitirya caran, delalet e ji bo xwîn û qurbanîdayînê û kesk jî rengê başî û jiyane ye. Wate behsa wan qurbanan dike ku di rêya berxwedanê de hatine dayîn, da ku rojekê miletê kurd bikaribe wekî her neteweyên li ser rûyê erdê bi tenahî û xweşî bijî.

Her du bira peya bûn û

Kekê mezin... tu were pêş!

Şitlekê spîndara çiya

Hejde buhara kesk krî

Dêmekê nazik û spî

Tavê birî (Teyib, 2014: 129-130).

Bikarîna daraza “Hejde buhara kesk krî” delaleta gencatiya temenê wî kesî dike. Ji ber ku peyva “buhar”ê bi kar aniye ku mebesta wî werza biharê ye ku yek ji wan werzan e, tê zanîn bi ciwaniya xwe û werza vejînê ye, çimkî her tişt tê de xemla xwe dike. Xweza, bi rengê keskekî vekirî balkêş tê xemilandin, gul û giya di vî werzê de şîn dibin, her wiha dema şev û rojê tê de jî dibin bi qasî hev. Rengê keskê biharê kiriye delaleta destpêka jiyane û bêgunehiya ji hemû tiştan; lewra rengê spî yekser piştî rengê kesk bi kar aniye, dema dibêje:

Di tileke destê wî yê rastê da

Xelekeke zirav, zêrîn

Di dilê wî da

Esmereka şeng û

Baxçekê kesk û

Rêzeka çiyayên befrîn (Teyib, 2014: 131).

Rengê spî piraniya caran dibe delaleta paqijî û aşitiyê. Ji ber hindê helbestvan saloxa dêmê wî bi rengê spî daye, dêmê spî ramana ciwanî û bêgunehiya wî kesî ye. Lewra rengê spî, di piraniya civakan de renekî xoşewîst e li ber dilê her kesî. Lewma helbestvan rengê spî bi kar aniye û her wiha spî ji rengên sar e ku aramî û dilfirehiyê li ba her kesî peyda dike. Dîsan spî wek delaleta ciwaniyê bi kar aniye ku zelalî û ronakî jî taybetmendiyên rengê spî ne. Ji ber

vê yekê ye ku wî, rengê spî di vê beytê de kiriye ramana bêgunehî û ciwaniyê. Her wisa helbestvan amaje daye bi rengêkî cuda ji rengên dîtir, ku “esmer” e ev reng û ji têkelkirina rengê reş û spî pêk tê. “Esmerî”, di civaka kurdî de delaleta ciwaniyê ye û nexasim jî jin bi vî rengî ve tèn pesinandin. Ji ber vê kevneşopiya civaka wî bûye ku helbestvan nexwestiye jê dûr bikeve.

Dîsan saloxdana baxçe bi rengê kesk delalet e ji bo destpêkên nû, her wiha delaleta tendrustî, xweza, hêz, aktîfbûn, başî û aşiyê ye. Digel vê, ji bo hezkirinê ye jî, çimkî dilê mirov zû li her tiştên kesk dikele; mîna dar û bar û xwezayê. Dîsan kiriye delaleta mana jiyana nîfşên mirovan e, çimkî di koka xwe de rengê kesk delaleta jiyane ye. Helbestvan temamtiyê bi helbesta xwe dide:

Roj bû sîleka reş û xwe havête

Bextê ewreke reştir

Ax bû burkan û bîvelerz

Dêw û dehba sema li ser kir

Ew xelege zirav-zêrîn

Til lê qed kir

Esmera şeng

Ew bûka hêj nebûye bûk

Hîzara xwe havêt û

Xemla xwe reş kir

Çîmena kesk

Agrî girt (Teyib, 2014: 132-133).

Di vê helbestê de helbestvan bi dilekî melûl û peyvên xemgîn, şiyaye derbirîne ji hestên xwe yê şa'irane bike ku ew hestên heyî ji bo mirovayetiye û bi taybetî ji bo wan takên hanê ne ku ji mafên jiyane bêpar dibin. Her wekî me gotî; bûyer trajedî ye, lewma helbestvan pena biriye ser rengê reş. Reşbînî di helbestên Mueyed Teyib de gelekî zal e, lewma reş kiriye delaleta kabûsan û ehrîmenî û di helbestên wî de jiyane bi mirîne hatiye guhartin. Di navbera realîte û derbirîne de pena biriye ser remz, sembol û delaletên di rengan de. Lewma ye ku helbestvan bi rêka vehandina vê helbestê şiyaye, ew êş û azara ji ber rûdana vê bûyerê nîşanî me û hemû dinyayê bide, helbestvan wiha dirêjahiyê dide vê helbesta xwe:

Di paxila wî da

Nivîştîyeka keska şêxî û

Di berîka çepê da

Çengekê tovîkên gulberojê û

Ya rastê jî deh şekirok

Hindî salên temenê wî

Ne rojekê bi ser çiya keftibû

Ne befra keviya xwaribû (Teyib, 2014: 140-141).

Bikaranîna rengê kesk a di vê beytê de bi şiklê “Nivîştîyeke keska şêxî” ye. Mebesta helbestvan jê ew e ku hê ev kes zarok e û misilman e. Di kevneşopiya civakî û olî de li ba miletên îmandarên misilman, dema zarokên wan ji dayik dibûn û heta digihîştin jiyekî mezin wan “nivîşt” bi wan ve dikirin an jî dikirin paxila wan, da ku ew dûrî nexweşî û belayan bibûna. Rengê kesk ji aliyê olî ve girîngî û pîroziya xwe heye, misilman gelek caran di rê û resmên xwe yê olî de vî rengî bi kar tînin. Ji ber ku delalet e ji bo tobekirin û nêzîkbûna li Xwedê û rihetiya derûniya mirovên îmandar. Di ola îslamê de rengê kesk li wê yekê vedigere ku rengê cilên bihuştîyan e û dar û berên bihuşt û firdewsê ye jî. Vê yekê jî kiriye ku cihê taybetîbûn û girîngiya rengê kesk li ba ola îslamê hebe. Wate, her olekê delalet û felsefeyên xwe yê taybet derheqê her rengî de heye. Di ola îslamê de jî rengê kesk pîroz e û delalet û ramana baş û xêr û bereketê ye. Di hundirê xwe de rengê kesk, gelek delaletan werdigire û renekî xweş û qebûlkerî ye ji layê hemû kes û bawerî û olan ve. Lewra ye ku ev reng di piraniya bawerî û olan de delaleta paqijî, bêgunehiyê ye. Lewma jî helbestvanî pena biriyê ser vî rengî.

Ji ber ku bûyer, qewameke rastî ye bi şeweyekî giştî helbestvanî xwestiye ku bi rêya vê helbestê derbirîna vê karesata cerghejin bike. Bi dilekî melûl vê yekê vedigêre. Ev helbest bi renekî kûr û cuda hatiye nivîsandin, da ku wêneyekî ronî û aşkera berbiçav bike, hawareke mezin bixe guhê hemû dinyayê, ji bo bizanin ka çî tawan û zoriyeke ji vê mezintir tune ye ku li ser mirovan hatiye encamdan.

5.4. *Helbesta “Ne ba min siwar diket... Ne ax min peya diket”*

Ez takebelgê zer û pêti me

Vê payîza dereng

Bi gûlpên vê darê ve mayim

Ne ba

Min siwar diket

Ne ax

Min peya diket (Teyib, 2014: 247).

Di vê helbestê de helbestvan bi awayekî xemgîn û tijî kovan derbirînê ji bextreşîya xwe dike, ku çarenivîsê xwe daye destê qedere û saloxdana derûniya xwe dike. Ew xwe li hemberî qedere bêçare dibîne dema ku dibêje; “Ne ba min siwar diket... Ne ax min peya dike”. Bikaranîna rengê zer di vê helbestê delalet e ji bo nexweşî û lawaziyê. Ev delalet û raman di reseniya xwe de ji xwezayê, zerê payîzê hatiye wergirtin. Çimkî ew dumahîka zerbûn û weşîna belgan e, rengê keskê dar û beran di werza payîzê de rengê zer digire. Dibe ku ji ber wê yekê ev reng bi kar anîbe, ji ber ku di heman demê de payîz delaleta nexweşî û nêzîkbûna ecelê mirinê ye jî. Lewra ye ku gelek caran ev reng bûye cihê dilgiraniyê ji layê derûniyê ve.

Xuya ye dema ku hemû dergeh li mirov têne girtin, hindêk caran mirov neçar dibe ku giliyan bike. Ev cure gilî jî pêleya nearamiya derûniya helbestvan nîşanê me dide bi rêya reng, peyv û wêneyan. Helbestvan dîtîye ku hemû dergeh li ber wî girtî ne, hîç tiştek nîn e ku bikaribe dergehên umîd û hêviyan li bihareke rengîn veke. Lewra ye ku dibêje:

Rojên kurt û tarî

Şevên reş û bêdawî

Wek koremarekî

Di gerdana min aliyayî ne û

Ez mirim bo

Fireke bay û

Çengekê hetavê (Teyib, 2014: 247).

Ji vê beyta helbestê xuya ye ku helbestvan di barûdoxa derûniyeke nexweş re derbas bûye, ku vê yekê jî xemgînî zal kiriye li ser hestên wî. Lewra rengê reş bi kar aniye wekî delaleta xemgîniya xwe û gihîştîye wê radeyê ku ji ber wê xema xwe roj û şevan jêk cuda nake. Her wiha ji ber wê yekê ye xewnekirina bi şev, westîna hizr û hestan, nexweşî û nearamiya wî.

Li dumahiya vê helbestê, helbestvan neçarî hevoka “Ez mirim bo fireke bay û çengekê hetavê” dibe. Ev peyvên ji hevoka dumahiyê ya ku helbestvan di helbestê de derbirîne, wê yekê diselmîne ku yê di rewşeke aloz û dijwar de, belkî bikaribe bi rêya peyvan hindêk ji êş û azarên derûniya xwe ya birîndar reha bibe. Belkî bikaribe ji rewşeke nebaş ku tirs ji nexweşî û mirinê, penayê bibe ser hêviyan û daxwaza jiyan û xweşiyê bike.

5.5. *Helbesta “Fireke bay”*

Helbestvan helbesta “Fireke bay” bi şeweyê zêmarê vehandiye. Helbesta zêmarî di nava kurdan de berbelav e, çimkî neteweyê kurd ji wan neteweyan e ku gelek nexweşî dîtine. Çimkî bi hemû alav û rêkên cuda dijiminan hewla qirkirina neteweyê kurdan kiriye. Lewra helbesta zêmarî bergînda nexweşiyên e, helbestvan bixwaze yan nexwaze dê peyvên xemgîr bi kar bîne. Lewma dema dibêje:

Mir

Kesê fireka avê

Bi devî da nekîr

Kaniyê got:

Destê min geheştinê.

Her du destên min bişkîn.

Rûbarî got:

Li ser rêka min nebû.

Her du rûyên min reş bin.

Baranê got:

Min ne dît.

Kurahî bi her du çavên min da bête xwar.

Axê got:

We fireke bay

Ji çiyayekî befir lê may diviya ne av (Teyib, 2021: 47-48)

Bûyer trajîdî ye, lewma helbestvan peyvên melûl bi kar anîne. Ev jî girêdayî rûdanê ye û rengvedana civaka ku helbestvan tê de dijî jê diyar dibe. Helbestvan xwestiye wê nexweşî û derdeseriya bi serê miletê wî de hatiye, bi rêya helbestê nîşanî me bide, û ew bi wê nearamiyê helbesta xwe vehûnaye.

Bikaranîna rengê reş di vê helbestê de kiriye delaleta bêşensî û şermezariyê ye. Helbestvan ji kevneşopiyên civaka ku tê de dijî pir dûr neketiye û guhartin di rengan de nekiriye dema ku dibêje; “Rubarî got: Li ser rêka min ne bû, her du ruyên min reş bin”. Peyva “rûreş”, li ba kurdan delaleta şermezariyê ye. Helbestvan berev sembola û remzan ve çûye, ew kirine delaleta wî/ê kesê/a hewcedar, ê/a ku kes di hawara wî/ê de neçûye û destê arîkariyê lê dirêj nekiriye. Lewma rûyê wan reş e û heta nikarin ji wê şermezariyê rizgar bibin û xwe bêguneh bikin.

Helbestvan vê helbestê pêşkêşî wan şehîdan dike ku bi destên dijmin û dagîrkeran hatine kuştin. Bi şeweyekî giştî bûyerên trajediyê yên berdewam ên li ser gelê kurd, bandora xwe li ser berhemên afirandina helbestvan kirine, her wekî li ser hemû civakê kirine.

5.6. *Helbesta “Li ser tenûra gundî”*

Di vê helbestê de reng li ba helbestvan derbirîneke sembola û veşartî ye, ne rasterast e. Reng bi şeweyekî tem û mijî nîşa me daye. Lewra jî dibe ku bikaranîna rengê sor di wan cihan da armanc jê aşkerakirina xewn, hêvî û xeyalên helbestvan bi xwe bin. Yan jî dibe ku helbestvan xwestibe asoyeke vekirî li hemberî xwendevan bihêle, ji bo ku xwendevan li gorî hez û armanca xwe û li gorî îdeolojiyê û têgehiştina xwe raman û delaletakê bide rengê sor di vê beyta helbestê de:

Her careke nanê xwe ji ser tenûrê dibire ve, min

Digotê:

“Te nanek hêlaye bi tenûrê ve”

Wê jî her car digot:

“Hêsta sor nebûye” (Teyib, 2021: 91).

Rengê sor, bi xwe rengê bihêz û germ e û her dema ku me guh lê dibe yekser bandora xwe ya bihêz dike ser derûniya mirov. Delalet û ramana vî rengî ji kesekî bo kesekî cuda ye. Lewra dibe ku helbestvanî bikaranîna rengê sor, di vê helbestê de kiribe delalet ji bo ramanên cuda. Ji ber ku rengê sor bi xwe jî rengên serekî û rengên germ e, dibe ku wek delalet ji bo azirandinê bi kar anîbe yan jî ji bo qurbanîdayînê çimkî rêka gihîştina aşiqan tijî nexweşî û

asteng in. Lewra ji bo vê dozê qurbanîdayîn divê, îcar ew qurbanîdayîn dibe ku bexşandina gîyanê mirov be yan jî jîdestdayîna hindek armancên mirov be.

Di berdewamiya helbestê de, ji nanê germ û tenûreke agirê wê hilbûyî û xatûneke rûyên wê sor, rasterast an nerasterast tabloyeke yekgirtî hatiye çêkirin bi peyv û wêneyan ku di hestên me de xwe dibînin. Huner, hestkirina bi ciwanî û xweşiya hundirîn e. Helbet nimûneyên di xeyala helbestê de bi kar hatine ew bi xwe dîmenên wêneyan in. Lê yekkirina van wêneyan tabloya helbestê dide xuyakirin û bala me dikêşe.

*Nuke jî her careka bêhina nanê gerim dihête min, di
Tenûrê da destekê şor, li ser lêva wê du ruyên
sor, dihêne ber çavên min (Teyib, 2021: 92).*

Saloxdana rûyên wê yên bi rengê sor, amaje ye ji bo bercestebûna hezên evînî û seksê, ku heta niha ew wêne ji ber çavên wî neçûye her dema bêhna nan tê, ew wêne di xeyala wî de berceste dibe. Çimkî rûyên sor yek ji delaleta ciwaniya jinê ye, bi taybetî li ba civaka kurdan, delaleta ciwanî û şermîniyê ye.

Di beyta dumahiyê de helbestvan bi dilekî melûl hestên xwe derbirîne ku ew saloxdan amajeyên nerasterast in. Maweya paşeroja vê eşqê ber bi dereke nediyar ve diçe, ku wek dem an temen derbas bûye yan jî ew kes di jiyana wî de nemaye û bi wê eşqê şad nebûye, bes wek dil her ew eşq e di dilê wî de sax û geş maye û ew hêvî li ba wî venemiriye. Lê belê, di realîteyê de hemû tişt derbas bûye û derfet ji bo gihîştin û şadbûna bi wê eşqê ne diyar e. Lewra dibêje:

*Di sîngê min da, girkeka hevîrî heye hêştî tîrîş nebûye.
Bi tenûra gundê me ve, nanek heye sot û kesê jê venekir (Teyib, 2021: 92).*

Encam

Ji serdemên kevin ve ta niha reng xwedan girîngiyê mezîn bûne. Ji dirêjahiya mêjûyê ve mirovan girîngî pê daye. Ji ber hindê jî delalet û raman ji layê, psîkolojî, olî, civakî û gelek biwarên dîtir ve ji bo her regekî destnîşankirî ne. Reng, gelek caran li ba Mueyed Teyib wek simbol û delalet hatine bikaranîn. Rengvedana kevneşopiyên civakî, olî, ramyarî, îdeolojîk, derûnî, bîrhatin û xewnan di helbestên wî de zal bûne. Hindek caran reng bi şeweyekî tesedîfî bi kar anîne, lê belê nêzikî siruşt û derûniya helbestvan bi xwe ne.

Helbestvan kesên hestnazik in û derûniya wan ji her kesî/ê zûtir di bandorê de dimîne. Lewra jî ji sedema wan bandorên ku li ser derûniya Mueyed Teyib bûne, helbestên wî encam dane. Sedemên derûniyê ji sedemên serekî yên vehandina helbestan in. Bûyerên trajedîk ên ku bi berdewamî bi serê gelê kurd de hatine, bandora xwe li ser berhem û afirandinên helbestvan kirine, her wekî li ser civakê giştî kirine. Helbestvan gelekî ji kevneşopiyên civaka ku tê de dijî dûtir neketiye û gelek guhartin di raman û delaleta rengan de nekiriye. Ji ber ku reng bihayekî estetîkî, bihayekî hunerî yê bilind dide tekstê û ji ber reng yek ji alavên girîng ên afirandina tekstan, bi taybetî jî afirandina helbestê ne, Lewma jî helbestvan Mueyed Teyib pena biriye ser rengan. Di nava seqaya hestî û derûnî ya helbestvaniya helbestvan de, rengê reş ê zal e û zêdetir ji hemû rengên dîtir hatiye bikaranîn di helbestên wî de. Helbestvan rengê reş bi kar aniye ji bo derbirîna hestên xwe yên xemgîrî. Ev jî wê diyar dike ku xembarî di derûniya helbestvan de di asteke ne kêm de ye.

Her reng xwedî raman, felsefe, delaletên xwe yên cur bi cur e. Karekî ne asan e ku mirov bikaribe ji bo her rengî raman an delaleteke dirust û taybet destnîşan bike. Çimkî ev raman û

sembol ne cihgir in li gor kes, çand, ol û hwd. Ev delalet û raman guhêrbar in. Bi şêweyekî giştî raman û delaletên rengan li ba helbestvan Mueyed Teyib bi vî şêweyî ne: Rengê reş delaleta neman û xemgîniyê ye. Sor, delaleta evîni û qurbanîdayîni ye. Şîn, rengê hevî û umîdan e. Rengê spî, delaleta bêgunehî û aştiyê ye. Rengê zer, delaleta nexweşî û lawaziyê ye. Rengê kesk, delaleta jiyân û ciwanîyê ye.

Çavkanî

- Abad, M., & Bîlawe, R. (2012). *Delale el-Lewin fî el-Şî'r Yehiya el-Semawî*. Îran, Meşhed: Camî'e firdusî.
- Balayî, F. (2008). *Cîhana Rengan*. Dihok: Spîrêz ya Çap û Weşanê.
- Ebdilxefûr, E. (2008). *Mîn Sîmat Cemal el-Quran el-Kerîm, el-Elwan we Delaletuha Nemuzucen. el-Micele el-Ordniye fî ed-Dîrasat el-Îslamiye: Meclis el-Xamis. el-'Edede 4*.
- El-Dorî, ' E. (2002). *Delale el-Lewn fî el-Fen el-Erebî el-Îslamî (Vol. 1)*. Bexdad: Dar el-Şûn es-Seqafiye.
- Elî, Î. M. (2001). *El- lewn fî Ş'er el-Erebî qebil el-Îslam*. Libnan: Trablûs.
- El-Mitîrî, E. (2014). *el-Delalet en-efsiye fî Şî'ri el-Tebî'e fî 'Esir el-Endelusî. Rîsale Macisitir. Camiy'e el-Şerq el-Ewset. Kuliye el-Adab wal 'Olum Qism el-Luxe el-'Erebiye we Adabiha*.
- El-Qeran, F. (. (1984). *el-Weşim we'l-Weşî fî Ş'er el-Cahilî*. Suriye: Cam'iye Yermûk.
- El-Sefar, Î. (2010). *Cemaliye et-eşkîl el-Lewnî fî el-Quran*. Ordun, Oman: Alem el- Kutb el-Hedîse.
- El-Yaqût, Ş. (2018). *Me'anî el-Lewin fî el-Luxe we'l-seqafe we'l- Fen*. Cezayir: Koliye el-Adab. Qism el-Finun.
- EL-Zewahîre, Z. H. (2008). *el-Lewin we Delaletuha fî el-Şe'ir (Vol. 1)*. Oman: Dar el-Hamid.
- Fethî, Î. (2022, 01 5). *Maza Ye'nî el-Lewn el-Ehmer*. Retrieved from mawdo': https://mawdoo3.com/ماذا_يعني_اللون_الأحمر/
- Hemdan, E. (2008). *Delalat el-lewin fî Şî'iyar Nîzar Qebanî. Rîsale Macisitir. Nablîs. Felestîn: Camî'iye el-Necah el-Wetenye*.
- Me'abîre, T. (2022, 01 12). *Delalat el-Lewn el-Ebyed*. Retrieved from Mawdo': https://mawdoo3.com/دلالات_اللون_الأبيض/
- Muhsin, R. (2017). *Delaletên Rengan di Huzanên Nû Nûxazên Kurdîda, Devera Behdînan*. Dihok: Nama Masterê. Zankoya Zaxo.
- Muxtar, U. E. (1982). *el-Luxe we'l-Lewin*. Qahîre: Alem el-Kutib we'l-Neşir we'l-Tewzî.
- Narmîn, M. E. (2006). *Tewzîf el-Lewn fî Ş'er İbin el-Rumî*. Qahîre: Doktora: Camiy'e el-Zeqazîq.
- Nihêlî, N. E. (2005). *Pêlên Rexneyî*. Dihok: Spîrêz ya Çap û Weşanê.
- Şukrî, E. W. (1985). *el-Îzaye we'l-Mesrehiye*. Qahîre: el-Heiye el-Misriye Lîl kîtab.
- Telal, W. (2022, 01 12). *Maza Ye'nî el-Lewn el-Eswed*. Retrieved from Mawdo': https://mawdoo3.com/ماذا_يعني_اللون_الأسود/
- Teyib, M. (2012). *Piling Dema Birsî Dibin, Mîrov dema têr Dibin*. Dihok: Spîrêz ya Çap û Weşanê.

- Teyib, M. (2014). Ne Ba Min Siwar Dike.. Ne Ax Min Peya Dike. Çapa Yekem. Stembol: Avesta.
- Teyib, M. (2021). Destê Min Behî, Qelemê Min Şîn ma. Çapa Êkê. Dihok: Spîrêz ya Çap û Weşanê.
- Ubeiyd, K. (2013). el-Elwan we Dewruha, Tesnîfuha, Remziyetuha we Delaletuha (Vol. T1). Bêrût: Muesese el-Cam'iye, Lîl-dîrasat we el-Neşir we'l-Tewzzî.
- Xanikî, K. (2011). Felsefe û Delaletên Rengan û Praktîzekrin li ser Civak û Teksitên Êzdiyan. Dihok: Çapxana Hewar.